

БЕЛАРУСКАЯ
МОВА

ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ ДЛЯ ШКОЛЬНІКАЎ І СТУДЭНТАЎ

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ВЫКАЗНИК, галоўны член сказа, які абазначае прэдыкатыўную прымету прадмета, суадносіцца з дзейнікамі і граматычна залежыць ад яго.

В. можа абазначаць: 1) дзеянне, рух: *Пад дубам я і спыніўся, мансіў галля і распаліў цяпельца* (К. Кірэнка); *Зорка глядзіць у маё начное акно* (А. Жук); *Салдат Гарбачэня ўжо з гадзіну ішоў лесам* (І. Гурскі); 2) існаванне: *Была глыбокая восень...* (Кузьма Чорны); *Было самае спелое лето* (А. Жук); 3) якасць: *Неба сіняе, сіняе* (І. Каваль); *Тут кожная мясціна дарагая і блізкая сэрцу* (В. Дайліда); 4) стан: *Лозы застылі над рэчкай* (М. Багдановіч); *Ён спаў непадалёку ад гарматы, у неглыбокай ямы...* (А. Жук); 5) колькасць: *Плошча яго [возера] — восемдзесят квадратных кіламетраў*. Найбольшая глыбіня — *трыццаць пяць метраў* (В. Вольскі); *Два і тры — пяць*; 6) прыналежнасць: *Хата гэтая была дзёда Дзям'яна і Мацвея Роўды* (В. Казько); *Усе кнігі не мае, а бацькавы*; *След няйначай воўчы*; *Гэтая грыбная мясціна цяпер толькі наша і інш.*

В. можна выразіць 2 спосабамі: 1) сінтэтычным (В. выступае адзін спрагальны паўназначны дзеяслоў): *Ціхі ранак апошняга жніўняскага тыдня не спяшаўся ў спякотны дзень* (М. Дубоўскі); 2) аналітычным (В. выступаюць 2 кампаненты: асноўны (дзеяслоўны або іменны), які называе прэдыкатыўную адзнаку, і дапаможны (дзеяслоўны), які выражае мадальна-часовае значэнне): *Вясна не хацела мірыцца з упартай зімою* (В. Карамазаў); *Кожная фурманка вызначалася сваім выглядам, як чалавек тварам* (А. Асіпенка).

Паводле спосабу выражэння адрозніваюць В.: 1) просты: заўсёды дзеяслоўны, можа выражацца: а) дзеясловамі розных ладоў: *Не шумі, рабіна, ля майго акна!* (П. Броўка); *Паспець бы на цягнік; Ліпнёвае сонца ледзь прабівае лясны гушчар...* (С. Грахоўскі); *Усё будзе красаваць, абнаўляцца на свеце, будзе заходзіць, пускаючыся да пазалочанай хмаркі, сонца, і ў гушчыні зялёных дрэў будзе хавацца старая з саламянымі стрэхамі вёска...* (В. Адамчык); б) суад-

носними з дзеясловами фразеалагізмами і непадзельнымі спалучэннямі: *На гэты раз Косця і Генрых, якія добраахвотна шэфствавалі над Славікам, добра такі намылілі карак яму* (І. Шамякін); *Усе яны як бы загадзя надзелі на сябе маскі страшэнных зухаў, якім мора па калена* (І. Навуменка); в) дзеяслоўнымі выклічнікамі, гукапераймальнымі словамі, інфінітывамі са значэннем энергічнага пачатку дзеяння: *Вочкі ў Піліпа — лып-лып* (М. Лынькоў); *А цётка — цап яго за кішэню*; *А хлопцы — уцякаць*; *Узгоркі — не ўзабрацца*; г) незалежным інфінітывам: *У гэтую восень не чуваць журавоў*; *Не наглядзецца на воблакі ў бязветраны дзень* (І. Грамовіч) [Просты ўскладнены В. ускладняецца шляхам яго паўтарэння або далучэння да дзеяслова слоў, блізкіх да часцін: *А цягнік усё імчаўся ды імчаўся наперад* (А. Пальчэўскі); *Спявала-залівалася ластаўка, стракатала ў чымсьці здзімлым садзе сарока* (Б. Сачанка)]; *Яны жывуць не сварацца*; *Напісаць напішу, а падпісвацца не буду.*); 2) састаўны: адрозніваюць: **састаўны дзеяслоўны** В. складаецца з асноўнай часткі, выражанай інфінітывам (а таксама адпаведным інфінітыву фразеалагізмам або сінтаксічна непадзельным спалучэннем), і дапаможнага кампанента-звязкі: *Вёска пачынала зноў жыць* (Б. Сачанка); дапаможны кампанент-звязка можа быць выражаны: а) фазісным дзеясловам (дзеясловам, які абазначае пачатак, канец або працяг дзеяння): *Кветкі на плошчы пайшлі ў рост, пачаўся цёплі* (В. Хомчанка); *Дажджы сталі церусіць пра радсамымі святамі* (І. Навуменка); *...Праспалі ісіці дажджы* (Я. Галубовіч); б) мадальным дзеясловам (дзеясловам, які абазначае магчымасць або немагчымасць, жаданне або нежаданне, неабходнасць, непазбежнасць дзеяння і інш.): *У такія раніцы не хочацца спяшацца, хочацца ісіці паволі, удыхнуць вільготнае паветра...* (А. Жук); *Спачатку, праўда, ён [Алекса] сіліўся заснуць, з галавой загарнуўшыся ў мядзведжую скуру* (А. Марціновіч); *Гады тры мне ніяк не выпадала прыехаць у знаёмыя мясіны* (М. Паслядовіч); *І толькі вясна, майская пагодлівая раніца прымуці мяне рушыць на знаёмыя плёсы Пічы* (М. Паслядовіч); в) дзеясловам, які абазначае мысленчы працэс, унутранае перажыванне: *Пятровіч нярэдка, робячы абход, любіў заглядаць на гэта невялікае лясное азярцо...* (І. Капыловіч); *Дзядзька марыў парыбачыць на гэтым востраве*; г) прыметнікам і дзеепрыметнікам: *Відаць адзін толькі талент — гэта тонкае трапятанне па-*

чуцця і думкі — здольны ў прыдарожнай быліцы знайсці гаманкую душу (Я. Радкевіч); *Ляснік гэтовы пайсці па справах*; д) суадносным з дзеясловам непадзельным спалучэннем: *Валодзя не меў патрэбы купляць галубоў...* (В. Карамазай); *Андрэй меў жаданне ўбачыць гэтыя заповітныя мясіны*; е) безасабова-прэдыкатыўным словам: *Але спачатку, мабыць, іх [галубоў] трэба купіць* (В. Карамазай); *Неабходна закончыць гэтую працу ў час*; **састаўны іменны** В. складаецца з асноўнай выказальнай часткі, выражанай іменнымі часцінамі мовы, і дапаможнага кампанента-звязкі; асноўная выказальная частка бывае: а) прэдыкатыўная, яна выражаецца: назоўнікамі ў формах Н.с. і Т.с.: *Шчыра кажучы, я толькі лічуся брыгадзірам* (А. Асіпенка); *Палесе — своеасаблівы край* (Б. Сачанка); поўнымі прыметнікамі: *Дзень назаўтра выдаўся ясны і пагодлівы* (У. Краўчанка); *Першы дзень воі для Кастуся быў дзёгі, як год* (У. Дамашэвіч); займеннікамі і лічэбнікамі: *Лужок быў той і адначасна ўжо не той* (І. Сіпакоў); *Той бой для Андрэя Сяргеевіча быў першы* (В. Хомчанка); *Аня адказала, ачуўшы, што гэты чалавек сапраўды свой і яму тут ёсць дапамога...* (І. Мележ); кароткімі прыметнікамі і дзеепрыметнікамі: *Пад вадою была гідна летаўшая трава* (С. Грахоўскі); *Удоме ўсе сукны былі застаўлены вазонамі* (В. Хомчанка); фразеалагізмамі: *Цытата — перакручана і не зусім да месца* (Я. Брыль); *Мы тут — «апошнія з магікан»*: усё яшчэ самі пяхом хлеб. *На лісці. Дубовым і кляновым* (І. Шамякін); *Алесь быў нібы сам не свой* (У. Караткевіч); б) непрэдыкатыўная, яна выражаецца: ускосна-склонавымі формамі назоўнікаў з прыназоўнікамі: *Настасся была ў захапленні* (У. Краўчанка); *Нічога не скажаш, кароўка ўдалася на зайздрасць...* (В. Быкаў); прыслоўямі: *Грыбаедава сядзіба была ад вёскі наводшыбе...* (В. Быкаў); *Цеплыня і радасць навокал* (А. Пальчэўскі); безасабова-прэдыкатыўнымі словамі: *Пасля доўгага прадвесня стала цёпла* (Я. Пархута); *У вагоне было ціха* (М. Дубоўскі); выклічнікамі: *Надвор'е — ай-й-й-й!* (Я. Колас). *Рэчка там — во!* (І. Мележ); звязка састаўнога іменнага выказніка можа быць: адцягнутая (тыповая, ідэальная, абстрактная), выражаецца рознымі формамі (у тым ліку і нулявымі) дзеяслова быць: *Васіль з дзяцінства быў грыбніком* (Л. Дайнека); *...Дзіця — заўсёды дзіця* (Я. Брыль); паўадцягнутая (паўабстрактная), выражаецца дзеясловамі з часткова страчаным лексічным значэннем (здавацца, зрабіцца, з'яўляцца, назы-

вацца, лічыцца, станавіцца і інш.): *Гордасцю рускай, беларускай і ўкраінскай нацыянальных культур з'яўляецца іх агульны шэдэўр «Слова аб палку Ігаравым»* (Р. Шкраба); *І каню і конніку стала весялей і лягчэй* (С. Шушкевіч); паўназначная (рэчыўная), выражаецца дзеясловамі руху, стану, дзейнасці (стаяць, сядзець, ісці, ехаць, бегчы, жыць, рабіць і інш.): *Лісце пад дрэвамі ляжала яшчэ жоўтае...* (Кузьма Чорны); *Кожны раз, калі я недзе блізка, я іду да цябе, маё слаўнае поле. Іду радасны, трапятлівы, што вось-вось убачу цябе...* (М. Ракітны); 3) складаны складаецца з трох і больш кампанентаў; адрозніваюць: **складаны дзеяслоўны** В. выражаецца: а) спрагальным дзеясловам і двума інфінітывамі: *Лявон пабаяўся пайсці паглядзець, што там здарылася*; б) прыметнікам, адцягненай звязкай быць і інфінітывам: *Я гатовы быў зараўці ўголос ад праўды* (У. Караткевіч); *А вось людзі часам павінны былі крыўдзіць зуброў, але не па сваёй віне* (У. Караткевіч); **складаны іменны** В. выражаецца: а) спрагальным фазісным дзеясловам, інфінітывам, іменнай часцінай мовы: *Янка пачаў працаваць настаўнікам; З таго часу дзядзька стаў лічыцца за брыгадзіра*; б) спрагальным мадальным дзеясловам, інфінітывам, іменнай часцінай мовы: *...Паэт спазнаўся быць патрэбным свайму народу; Ён [К. Чорны] не мог заставацца безудважным, убіцым яро, якога ў яго яшчэ няма* (В. Вітка); в) прыметнікам, інфінітывам, іменнай часцінай мовы: *Дачка гатова стаць памочніцай ва ўсім, Пляменнік варты быць першым на гэтых саборніцтвах*.

Неабходна размяжоўваць дзейнікі і В., якія выражаны: назоўнікамі ў форме назоўнага скопу (у т. л. і субстантываванымі часцінамі мовы) і назоўнікам і інфінітывам.

Пры гэтым пад увагу прымаецца: 1) парадак слоў; член сказа, які стаіць на першым месцы, як правіла, — дзейнік, на другім — В.: *Якуб Колас — не толькі вялікі нацыянальны паэт* (С. Александровіч); *Дождж — гэта ўраджай, дастатак у хаце, хлеб на стале* (С. Александровіч) [Трэба ўлічваць, што ёсць і адваротны (інверсійны) парадак слоў, калі выказнік знаходзіцца перад дзейнікам. У такіх выпадках неабходна высветліць, на які кампанент прыпадае фразавы націск (інтанацыйнае ўзмацненне)]. В. заўсёды характарызуе, раскрывае сутнасць дзейніка: *Самыя каляровыя месяцы ў Белавежы, бадай, — гэта чэрвень і ліпень* (Я. Пархута); *Не дружба царская служба* (Я. Купала); *Але не*

гэта галоўнае (А. Дзятлаў); 2) прэпазіцыйны інфінітыў — звычайна дзейнік: *У бор хадзіць Алёшку не навіна* (А. Якімовіч); *Падрыхтаваць рэферат — справа няпростая*; калі дзейнікам з'яўляецца постпазіцыйны інфінітыў, то фразавы націск (інтанацыйнае ўзмацненне) павінен прыпадаць на выказнік: *Галоўнае — не ленавацца, не лайдачыць* (Б. Сачанка); *Мара кожнага школьніка — стаць пераможцам алімпіяды*; 3) субстантываваны інфінітыў — дзейнік заўсёды ў сказе стаіць першым і аддзяляецца паўзай (на пісьме, як правіла, працяжнікам): *Паляваць у гэтым урочышчы — забаронена; Прачытаць такую кнігу — карысна* для ўсіх.

Постпазіцыйны інфінітыў інтанацыйна зліваецца з **безасабова прэдыкатывым словам** і з'яўляецца разам з ім адным членам (традыцыйна — В.) безасабовага сказа: *Цяжка пераацаніць значэнне для нашай культуры Рыгора Раманавіча Шырмы* (М. Танк); *Нельга забыць такіх добрых людзей* (С. Кірэнка).

У сказах, у якіх адзін галоўны член выражаны назоўнікам, а другі — абагульнена-прадметным займеннікам, займеннік — заўсёды дзейнік: *Ты — дзевяцісотгадовы юнак, горад маіх леуцэнняў, радасцей і трывог* (С. Грахоўскі); *Мая сапраўдная сяброўка — ты*.

Важна памятаць: паміж дзейнікамі і В. заўсёды стаіць паўза; фразавы націск (інтанацыйнае ўзмацненне) прыпадае на В., які акрэслівае, характарызуе сутнасць, змест дзейніка: *Калыска яго [Якуба Коласа] маленства — Нёман* (В. Вітка); *Голас — срэбраны званочак* (Я. Колас); *Гамонка, смех і коней ржанне — касьбы вяслае вітанне* (Я. Колас); *Душа народа — песня* (Я. Брыль).

М.С. Ржавуцкая.